

Светозар Н. Бошков
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за историју
svetozarboskov@ff.uns.ac.rs

Оригинални научни рад
УДК: 371.671:94(37)
DOI: 10.19090/MV.2021.12.341-358

Лазар Д. Аксентијевић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за историју
Докторске студије историје
lazar.aksentijevic94@gmail.com

РИМСКА КУЛТУРА У УЧБЕНИЦИМА ИСТОРИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

АПСТРАКТ: Уџбеник представља основно средство наставне комуникације и има примарну улогу у процесу сазнавања историје. У раду посматрамо присуство римске културе у уџбеницима историје у другој половини XIX века. За ово истраживање изабрано је пет уџбеника историје за више разреде који су се користили у Хабзбуршкој, односно Аустроугарској монархији и Кнежевини Србији. Анализом уџбеника Стојана Бошковића из 1866, Александра Сандића из 1869, Милоша Зечевића из 1896, Отона Варге из 1898. и Антуна Гинделија из 1898. године, представићемо начине на које су наведени аутори сагледавали римску културу, али и разлике међу њима, водећи рачуна о чињеници да ли се садржај поменутих уџбеника са обимом градива о култури повећавао.

Кључне речи: римска култура, историја, уџбеници, Стојан Бошковић, Александар Сандић, Милош Зечевић, Отон Варга, Антон Гиндели.

ROMAN CULTURE IN HISTORY TEXTBOOKS IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

ABSTRACT: The textbook is the basic means of teaching communication and has a primary role in the process of learning history. This paper discusses Roman culture in history textbooks in the second half of the 19th century. For this research, five history textbooks for higher grades were selected, which were used in the Habsburg monarchy and Principality of Serbia. The analysis of textbooks by Stojan Bošković from 1866, Aleksandar Sandić from 1896, Miloš Zečević from 1896, Otto Varga from 1898 and Antun Gindely from 1898 will present how the mentioned authors saw Roman culture but also the differences between them and whether there was an increase in the volume of the material on culture.

Key words: Roman culture, history, textbook, Stojan Bošković, Aleksandar Sandić, Miloš Zečević, Otto Varga, Antun Gindely.

1. УВОД

Период XIX века у европским земљама представља почетак научно-критичког изучавања античке прошлости (Бошков 2016: 11). Овај период није само период истраживања већ и растрзаности српског народа између две велике силе – Османског царства са једне и Хабзбуршке монархије са друге стране. Тако су Срби били раздвојени северно и јужно од Саве и Дунава. Приоритет Срба који су живели јужно од Саве и Дунава била је борба за ослобођење од вишевековне османске власти, док су приоритети Срба северно од Саве и Дунава били другачији – књига, закон и правна борба за остваривање права Срба и неговање идеје о уједињењу српског народа у слободну српску државу. Током XIX века најзначајнији начин идентификационог сврставања била је припадност нацији. Постоје два типа поимања нације: етнички и грађански. Етнички је заснован на осећају припадности народу, сличне прошлости, обичајне блискости, професионалном заједништву, геополитичкој упућености, митској представи и са јединственим језиком, док грађански тип одређује заједницу културним и политичким идентитетом. По мишљењу Марковића, Срби су се, сходно свом географском положају, упознали са оба типа поимања нације и временом су створили свој препознатљив став који је одолевао постојећим искушењима перманентне асимилације (Марковић 2016: 17). Образовање српске омладине је на том путу било приоритетно, а посебне заслуге за то припадају Српској православној цркви, која је била организатор свих активности Срба у Хабзбуршкој монархији. У својој мисији Српска православна црква је често била подвргнута искушењима, али своју мисију никада није обустављала.

Ни српски народ није био изузетак у погледу револуционарних идеја које су долазиле из западне Европе. Организовање образовања српског народа била је само једна од тих идеја које су водиле ка коначном ослобођењу од туђинске власти и формирању сопствене слободне државе. Власти Хабзбуршке монархије су различито гледале на тему образовања, те је за њих идеални поданик био католик који говори немачки, али се од тог програма убрзо одустало (Фотић 2005: 651). Словени, а међу њима и Срби, нису били подобни да владају, „њима се мора владати” – истицао је гроф Андраши (Тејлор 2001: 147). Црквено-школска аутономија Срба након двојне нагодбе 1867. године заснивала се на аустријским царским привилегијама и IX члану Закона из 1868. године. Закон је предвиђао самосталност српских

школа, пре свега основних, јер средњих је било у малом броју, док високих школа није ни било (Раденић 2000³: 162–166). Учитељска школа у Сомбору основана је 1778. године и касније основане: Карловачка гимназија (1791. године), Богословија (1794. године) и Српска православна гимназија у Новом Саду (1816. године), представљале су највиши ниво образовања који су Срби могли имати у Монархији (Бошков 2016: 31, 41). Српска православна црква имала је кључну улогу у том процесу. На територијама јужно од Саве и Дунава ситуација је била сасвим другачија. Након Првог српског устанка 1804. године, основана је Устаничка школа 1808. године, која је са прекидима радила све до 1838, када је у ослобођеној Србији основан Лицеј у Крагујевцу. Лицеј је 1840. године пребачен у Београд, нову престоницу Србије (Бошков 2010а: 63–64).

2. УЏБЕНИЦИ КАО СРЕДСТВО ОБРАЗОВАЊА

Историја као школски предмет уско је повезана с развојем историјске свести и развојем историје као науке. Уџбеник, како нам га представља Д. Кољанин, јесте књига која снажно утиче на развој детета као културног бића, те они (уџбеници) имају претензију да буду културни образци и да садрже све или готово све што је битно за једну културу (Кољанин 2013: 28–30). Тек од средине XIX века уочавамо више наставних средстава, којих је било веома мало почетком XIX века, а то су, између осталог, и уџбеници, који су набављани најпре у Русији (Ивановић 2006: 110). Уџбеници историје на српском језику, о којима ћемо касније у раду говорити, средином XIX века били су под утицајем немачке историографске школе. Српски историографи и писци првих уџбеника историје на српском језику били су највише под утицајем Вилхема Пуца (Pütz 1861; Pütz 1862; Pütz 1864; Pütz 1867). Образовање омладине у XIX веку почивало је на античким принципима, а античке теме представљале су основ образовања српског народа (Бошков 2013: 127). У уџбеницима историје из XIX века даје се приоритет проучавању културне историје античког света. Као пример издвајамо Извештаје из 1873/74. и 1891/92. године о раду Учитељске школе у Сомбору, у којима се наводи да се античка историја „мора радити с посебним освртом на културни развитак читавог старог века, као и земљопис дотичних земаља”¹ Римска

¹ Упоредити: Извештај УШС 1873/74; АСАНУК, бр. 29/1; Извештај УШС 1891/92; АСАНУК, бр. 29/V, Бошков 2016: 197.

култура је у том процесу имала посебан значај. Представљање римске културе у тадашњим уџбеницима историје на српском језику има и улогу подстицања и неговања античких вредности код српске омладине. И познати енглески антрополог Е. Тајлор пише да култура представља ону сложену целину која обухвата сазнање, веровање, уметност, морал, право, обичај и друге погодности и начине које је човек стекао као члан друштва (Тулор 1903: 1). Српски народ који је живео на територији Хабзбуршке монархије и касније Аустроугарске борио се за очување идентитета, а оснивање школа и организовање образовања српског народа на српском језику био је само један од видова борбе са тим циљем. Први уџбеници историје на српском језику у том процесу имају веома важну улогу.

3. РИМСКА КУЛТУРА У УЏБЕНИЦИМА ИСТОРИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Први уџбеник који ћемо представити јесте уџбеник Стојана Бошковића – *Историја света за народ и школу. Књ. 1, Историја старог века* – који је штампан 1866. године у Државној штампарији у Београду. Уџбеник се састоји од 389 страница и једне штампарске карте у виду прилога на крају књиге. Аутор под појмом културе подразумева образовање и васпитање римских младића. Васпитање је, пре свега, било задатак родитеља. Деца су учена да поштују старије, да воле своју отаџбину, да осећају стид и понос. Потребна знања која аутор издваја јесу: поштовање религије, разумевање историје и устава, као и познавање народних обичаја (Бошковић 1866: 294). Када говори о римској религији Бошковић наводи њену зависност од грчке религије, али наводи и битну разлику – религија код Грка се развијала највише кроз поезију, док се код Римљана она развијала државним уредбама. Даље, аутор наводи најраспрострањеније римске култове: култ Јупитера, Марса, Сатурна, Вулкана, Јана, Јуноне, Минерве, Весте, Церере, Дијане, Венере и Белоне (Бошковић 1866: 304–305). Култови су представљали веома важан сегмент свакодневног живота Римљана, јер је њихов свакодневни живот био прожет религиозним елементима. Ништа се у животу Римљана није могло одвојити од религије – било да је у питању свакодневни живот или управљање државом.

Стара римска књижевност била је у свештеним књигама. Римским освајањима, пре свега Грчке, Римљани су прихватили и њихово образовање и књижевност. Занимљива је и подела римске књижевности коју прави аутор уџбеника. Он римску књижевност дели на три периода – златни, сребрни и

гвоздени. Нико од познатих нам аутора не наводи гвоздени период и обично се тај период назива бронзаним периодом, тако да није јасно одакле аутору ово именоване. Под златним периодом С. Бошковић подразумева период од Суле до Августа, сребрни период представља књижевност која је настала у периоду од Августа до Хадријана, док гвоздени период представља књижевност од Хадријана до пропасти Римског царства. Златни период римске књижевности представља период у којем се она нагло развија под утицајем грчке књижевности, али највећи писци римске књижевности припадају ипак сребрном периоду. У том периоду су стварали и чувени песници Вергилије, Хорације и Овидије (Бошковић 1866: 378–379).

Најважнији римски историчари, према Бошковићевом мишљењу, јесу Салустије (пише о Југуртином рату и Катилининој завери), Тит Ливије (пише историју Рима у 142 књиге), Валеј Патеркул са својом *Римском историјом*, Гај Јулије Цезар (описује галске и грађанске ратове), Цицерон са својим делом о Републици и Гај Светоније Транквил (пише о животу дванаест римских царева). У истакнуте историчаре убраја и Грке који су се бавили римском историјом, а то су Дионисије из Халикарнаса и Диодор са Сицилије (Бошковић 1866: 379–380). Од беседника наводи Цицерона и Квинтилијана, а од филозофа Сенеку и Цицерона. Плиније и Страбон су у уџбенику представљени као једини знаменити научници природних наука. У царском периоду се развила и правна наука, а као најважнији њени представници истичу се: Гај Попинијан, Улпијан и Паулус. Настанак правне науке С. Бошковић тумачи губитком слободе. Наиме, када је слобода протерана из Сената и Народне скупштине, она је пристаниште нашла у судници (Бошковић 1866: 381). Да су у уџбеницима били истицани циљеви образовања српске омладине са темама којима аутори посвећују посебну пажњу види се на примеру слободе и права о којима пише сам аутор. Јасно се види да је Бошковић искористио питање појма слободе код римских аутора како би појаснио који циљеви борбе српског народа треба да буду у оквиру борбе за њихово ослобођење и стварање слободне српске државе. Помињање развоја правне науке и првих римских правника има за циљ да упуту српску омладину на који се начин, осим борбе, могу у једној уређеној и правној држави стећи одређене привилегије, али и да будућа слободна српска држава мора да има правни и административни апарат који ће управљати том државом.

Уџбеник Александра Сандића *Историја света* представља један од најважнијих уџбеника српске историје XIX века. Интересантан је и сам

процес настанка овог уџбеника. Аутор у предговору сведочи да му је испод части да његови ученици уче из немачких уџбеника, па је тако касније настао и превод друге и треће свеске треће књиге историје Вилхема Пуца (Сандић 1869: 271). А. Сандић је рођен 1838. године у Великом Бечкереку. Био је стипендиста Матице српске између 1857. и 1861. године. Студирао је права и словенску филологију код Франца Миклошича. Наставник српског језика и књижевности постао је 1861. у Карловачкој гимназији, а пет година касније (1866) постао наставник енглеског и српског језика у Новосадској српској гимназији (Бошков 2010б: 55).

Сандићев уџбеник објављен је 1869. и то као један од ретких на српском језику (Бошков 2016: 79). Када говори о римској култури, А. Сандић под њом подразумева религију, устав, ратништво, књижевност и вештине. Римска религија заузима битно место у овом уџбенику. Основао ју је Нума Помпилије, који је уредио богослужење и увео свештеничке колегије: понтифике, аугуре, фламине, весталке, по савету нимфе Егерије. Нума је подигао и храм са два лица – једно лице гледало је у прошлост, друго у будућност, док је храм на Капитолу подигнут тек за време Тарквинија Охолог. Даље, аутор пише о свим претходно поменутиим свештеничким колегијама (Сандић 1869: 167–171). Како су Грци били учитељи Римљана, тако и Сандић повезује грчког бога Зевса са римским Јупитером. О сибилским књигама, које су служиле свештенству, аутор пише да су пореклом из Куме, најстарије грчке насеобине у Италији. Сама религија је била на зениту, према ауторовом мишљењу, у периоду Републике. Са гашењем Републике, која је уступала место Царству, опадала је и религија. Наведеном чињеницом аутор жели да истакне да је религија заправо била тесно повезана са стањем у држави (Сандић 1869: 249). Сами обреди које А. Сандић описује били су исти као и код Грка, а то су пре свега била жртвовања. Римљани су празновали педесетак празника – у позоришту, али и амфитеатру и цирку (Сандић 1869: 250). У поднаслову о култури, Сандић пише и о римском уставу, који је био мешовит: монархијски, аристократски и демократски. Даље пише о државним чиновницима који су бирани на одређене временске периоде, од годину до пет година (Сандић 1869: 251). Под ратништвом аутор подразумева војне јединице које су уређене још од периода Сервија Тулија, а то су легије које су обично бројале 300 коњаника и 4200 пешака, док је касније тај број нарастао и до 6000 легионара (Сандић 1869: 252). Римска књижевност представља битан сегмент римске културе и она се развијала, према ауторовом мишљењу, од периода пунских ратова. Од

царева који су помагали књижевност и уметност аутор издваја Августа, а на њега се угледао и његов саветник и пријатељ Мецена (Сандић 1869: 233). Сандић на крају набраја књижевнике по времену у којем су живели. Почиње са Енијем, а завршава са римским сатиричарем Јувеналом. Од беседника издваја Цицерона, најзнаменитијег филозофског писца (Сандић 1869: 253). Када пише о историографима, аутор наводи и њихова дела. Као најбољи историчари наведени су: Јулије Цезар, Салустије, Корнелије Непот, Тит Ливије, Валеј Патеркул, Корнелије Тацит, Светоније и Јустин. Вештине представљају последњи сегмент који А. Сандић описује, а тичу се римске културе. Градитељство, како аутор тврди, Римљани су научили од Етрураца. Захваљујући овој помоћи, Римљани су могли да граде своје храмове, цркве, водоводе и путеве. Како су од Етрураца учили о грађењу тако су од Грка учили о лепоти градње. Захваљујући томе настали су најлепши храмови, позоришта, амфитеатри и тријумфалне капије (Сандић 1869: 254). Колосеум и амфитеатар, како А. Сандић пише, настали су у време Флавија Веспасијана, када су обнављане и подизане многе вароши после несрећа Неронове владавине (Сандић 1869: 236). Чињеница је да је аутор посветио велики простор римској култури, и то не случајно. Његов главни задатак је, како је истакао и у Уводу уџбеника, да ученици у српској гимназији у Новом Саду уче из уџбеника на српском језику, а не из уџбеника на немачком или мађарском језику. Колико је за њега била важна национална историја показује и случај уметања нових наставних јединица у уџбеник које нису постојале у немачким уџбеницима – узорима за писање српског уџбеника. Поменуте наставне јединице посвећене су националној историји, са посебним освртом на српске владаре, односе са суседним државама, затим говоре о утицају Византије и западних држава на простор на којем је живео српски народ, итд. Античка прошлост му је користила да покаже ученицима које античке идеале треба неговати и поштовати у настојању да се створи нова, слободна српска држава. По његовом мишљењу приоритет је неговање српског језика и српске књижевности, јер је то једини пут да се историја српског народа не заборави и да историју српског народа пишу српски аутори, а не странци.

Следећи уџбеник о којем излажемо, настао крајем XIX века, јесте уџбеник Отона Варге. Аутор је написао три свеске уџбеника под насловом *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе. Прва свеска: Стари век* (Варга 1898а); *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе. Друга свеска: Средњи век* (Варга 1896) и

напоследку *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе. Трећа свеска: Нови век* (Варга 1898б). За нас је најважнија прва свеска која говори о старом веку.²

Када говори о римској култури О. Варга истиче да велика римска освајања нису само променила тадашњи свет, већ и Рим. Говори о грчком утицају на свакодневни живот Римљана, од религије, науке до уметности. Аутор пише да су старе игре по цирку замениле грчко позориште и да је наступила „поплава” учитеља и васпитача. Многе старе обичаје потиснули су нови. Иако је било великих противника, као што је био Катон, римска образованост се хеленизовала (Варга 1898: 131). Од писаца овог периода О. Варга издваја Полибија, кога назива још и писцем великог преображаја. У дванаестом потпоглављу петог поглавља који носи назив *Како је изгледала римска држава* аутор истиче да је, поред материјалног благостања, велика делатност била и на културном пољу. Посебно истиче публикавање књига и постојање књижара, уређених као и у XIX веку. На пољу науке аутор посебно издваја Тацита, писца *Анала*, Трајановог савременика, као и Плутарха, Паусанију и Птоломеја (Варга 1898а: 179). Када говори о римској религији пре хришћанства, коју је установио Нума Помпилије (Варга 1898а: 96), аутор пише да је вера у бесмислене богове изгледала као глупост. О. Варга неморал и безакоње за време позне Републике и раног Царства, приписује пре свега религији (Варга 1898а: 184). Јединство у Римском царству није могла да изврши ни религија, ни филозофија, већ хришћанска вера (Варга 1898а: 185). Интересантна је и занимљива ауторова поставка која се базира на великом труду да убеди читаоце у исправност хришћанске вере (Бошков 2016: 135). Ово настојање аутора повезано је са великом улогом коју је црква имала у животу Мађара. Избор управо овог уџбеника за превод повезан је са чињеницом да су и код Срба велику улогу у образовању имали црква и хришћанство, па је превођење овог уџбеника била одлична прилика да се српски ђаци упознају, пре свега, са почецима хришћанства и борбом за слободу вероисповести у оквиру Римског царства.

Последњи уџбеник који ћемо овде представити је уџбеник Милоша Зечевића. Наиме, постоје два уџбеника овог аутора, а тичу се историје старог века. Први, који је написан 1880. године, и други написан шеснаест година

² Уџбеник под насловом *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе, Св. 1, Стари век* превео је са мађарског М. Јовановић, те је штампан крајем XIX века, односно 1898. године.

касније. Први уџбеник, *Историја света, Преглед удешаван за средње школе, Књига I* (Зечевић 1880) наишао је на велике критике Јована Ђорђевића. М. Зечевић и Ј. Ђорђевић су водили расправу о овом уџбенику док су били гимназијски професори (Ђорђевић 1883; Зечевић 1884). Замерке које Ђорђевић износи односе се на хронолошке, географске податке и правопис, а Зечевића критикује и због неоправданог скраћења старог века – наиме од 72 штампана табака, $9\frac{1}{2}$ обухвата историју старог века (Ђорђевић 1883: 117). Иако је тешко прихватао критике које му је упутио Ј. Ђорђевић и водио врло жустру полемику с њим у вези са свим примедбама, М. Зечевић је ипак на крају већину тих критика усвојио приликом писања другог уџбеника са истим насловом. Наравно, није усвојио све критике и примедбе, али се потрудио да детаљније и прецизније објасни недостатке који су се појавили у првом уџбенику. Општа оцена је да је други Зечевићев уџбеник био знатно квалитетнији. Модел за писање био му је такође уџбеник Вилхема Пуца (Pütz 1861).

Када говори о римској култури, Зечевић истиче да је Рим био стециште великих књижевника који су, иако нису достигли грчке узоре, били представници људске образованости (Зечевић 1896: 217). Аутор даље говори о утицају грчког образовања и истиче да су Римљани били велики ратници, али сурови људи. Тек је хеленско образовање то требало да промени, а први који је то потенцирао био је Сципион Африканац. Томе се гласно успротивио Катон Старији, кога аутор још назива и Строгим. Он је све грчке учитеље протерао из Рима, а свог сина васпитавао и учио према спартанском начину образовања (Зечевић 1896: 255–256) Зечевић истиче своје мишљење да Римљани не достижу Грке ни у уметности, ни у књижевности. Сем лирских песама, у које аутор убраја и химне боговима, Римљани су волели усмено да прослављају јунаке из најдубље прошлости кроз епове. Најчувенији епски песник је свакако Вергилије. За време пунских ратова Римљани су заволели и позоришне представе. Од писца комедија аутор издваја Плаута и Теренција, од сатиричара Јувенала, док за трагедије пише да нису имале добро тло међу Римљанима (Зечевић 1896: 311–312). У вајарству, сликарству и немарству Римљани заостају за Грцима. Тако се ниједан кип божанства не може поредити са Фидијевим, а ниједан сликар се не може поредити са Апелом. С друге стране, сасвим је другачија слика када је грађевинарство у питању. Сачувани споменици, као што су водоводи, путеви, али и велике грађевине по престоници, показују да су Римљани били сјајни градитељи и да су своја достигнућа успешно примењивали у пракси. Аутор истиче Витрувија као

највећег римског градитеља, јер су по његовом плану подигнуте велике грађевине попут Пантенона. М. Зечевић издваја још и Титову капију, Трајанов стуб и Хадријанову гробницу, те истиче квалитет у изградњи и дуги век трајања (Зечевић 1896: 313).

Беседништво током целог грчко-римског периода не познаје јасну разлику између књижевне критике и реторичке теорије (Kennedy 1972: 384–419). М. Зечевић уопштено говори о развоју реторике, односно беседништва, те врши компарацију између Грка и Римљана, тако да браћа Грах не уступају пред Периклом, док је славни Цицерон био римски Демостен (Зечевић 1894: 313). Од писаца историје, аутор издваја Салустија, Корнелија Непота, Ливија, Светонија и посебно Тацита, којег назива римским Тукидидом (Зечевић 1896: 315). У одељку о филозофима и природњацима, М. Зечевић пише о Варону, Лукрецију, Сенеки као истакнутим филозофима, док од природњака писац издваја Плинија и Галена. Једина наука коју су Римљани боље развили од Грка јесте право. Оснивач ове науке био је Сулпиције Руф (Зечевић 1896: 317). Уз хришћанство које се ширило јављала се и хришћанска књижевност. Од хришћанских писаца аутор издваја Јустина, Тертулијана, Лактанција, Херонима, Амброзија и Августина (Зечевић 1896: 319).

Идући ка крају XIX века примећујемо да се различити аспекти римске културе све више појављују у уџбеницима. Аутори, попут Зечевића, све више пажње поклањају књижевности и религији, док историјска дела добијају све више на важности у проучавању најстарије прошлости античких народа. Проучавање извора, како историјских дела тако и књижевних, крајем XIX века добија све више на значају код српских историографа, па стога и не чуди да је Зечевић у овом периоду посебну пажњу посветио овим изворима, објашњавајући њихов допринос на проучавању историје као науке.

За овај рад важан је још један уџбеник који се користио у српским школама у другој половини XIX века на територији Аустроугарске. То је уџбеник Антуна Гинделија под насловом *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta* који је штампан у више издања, приређивача Вјекослава Клаића.

У време када се појавио овај уџбеник развој српске историографије ишао је у правцу развијања критичке мисли и формирања нове критичке историографије. Једна од кључних ствари у овом уџбенику јесте питање историјских извора, највише због чињенице да је Стари завет био један од кључних извора за историју најстаријих античких народа који су живели на Средњем истоку. Аутор, на пример, на почетку уџбеника врши поделу на

културне народе, тј. оне народе који имају уређене државне институције и који се баве ратарством, сточарством и трговином и међу којима кључну улогу у организованој држави играју религија и верска активност. За такве народе аутор каже да се истичу у култури и књижевности. Аутор даље културне народе дели на камовце, семовце и јафетовце, у чему се види директан утицај Старог завета, а Индоевропљане сврстава у јафетовце (у које спадају и Римљани). Они се даље деле на две групе, азијске и европске, где су и Римљани сврстани сходно свом географском положају (Gindely 1898: 2).

Религија, према ауторовом мишљењу, представља озбиљну дужност Римљана. Аутор је римску религију на минуциозан начин описао у односу на раније уџбенике о којима смо овде писали. Најстарије римско божанство био је бог Јан коме је подигнут храм за време Нуме Помпилија. Аутор даље говори о дужностима првосвештеника, али и о дужностима осталих колегија (Gindely 1898: 168). Они су били агрегат различитих верских система који су од периода Другог пунског рата пропадали. Римљани су разликовали небеске од земаљских божанстава. У небеска божанства аутор сврстава: Јана, односно Јануса, Јупитера, Јуно, односно Јунону, Минерву, Аполона и Дијану. Бог Марс је одвојен од групе небеских и земаљских божанстава као и Венера. У божанства земље аутор сврстава: Телуса, Сатурна, Цереру, Либер и Либеру који одговарају грчком Дионису и Персефони. Као најзначајније празнике аутор издваја сатурналије које су представљале празник бога Сатурна. Римљани су имали и богове подземља, а то су били Оркус и *Dis Pater*. Нептун је био бог воде, док је његова супротност представљена у божанству ватре, односно Вулкану (Gindely 1898: 225). Поред веровања у ова божанства, Римљани су веровали и у духове, односно ларе и пенате. Богослужења су вршена молитвама, заветима, жртвама и светковинама. У даљем тексту аутор говори о свештеничким редовима над којима је врховну власт имао *pontifex maximus*. Веровање у предсказања и гатање у будућност је према аутору било чешће него код Грка. Будућност су Римљани прорицали према случајним знамењима, односно гатању из утробе животиња, жребању, сибилским књигама и посматрањем лета птица (Gindely 1898: 227).

Најстарији књижевни рад Римљана аутор повезује, као и остали аутори, са великим грчким утицајем након освајања. Учећи грчки језик, упознали су и благо грчке литературе, тако да су се најстарији римски књижевници угледали на грчке узоре. Период од 240. до 90. године пре н. е. назива периодом архајске књижевности. У тај период спадају дела која нису била под грчким утицајем, односно она која су претходила каснијим освајањима, а заправо су из домена религиозне поезије, која су се развила из народних игара и била у тесној вези са

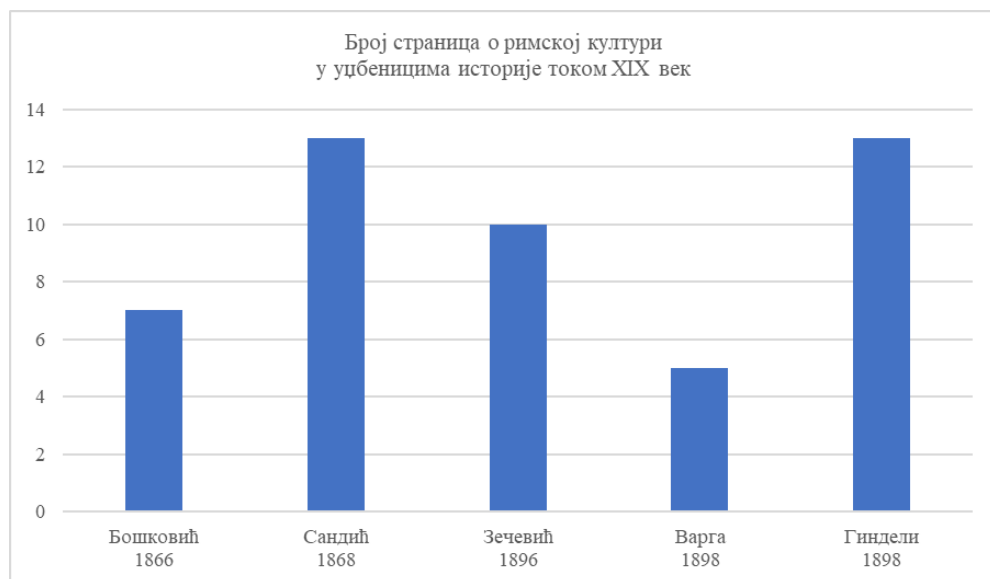
народним обичајима. Као најпознатијег писца архајског периода аутор истиче Ливија Андроника, који је Римљане упознао са уметничком драмом. Ливије Андроник је и први римски писац који је превео *Одисеју*. Најславнији песник републиканског периода, према А. Гинделију, јесте Квинт Еније са својим *Аналима* (Gindely 1898: 222). Овде морамо да истакнемо да је *научни рад* код овог аутора подробније објашњен, у односу на претходно приказане уџбенике. Он говори и о изворима за писање историјских књига у раном римском периоду. За изворе који су коришћени за писање аналитичке историје у III веку пре н. е. аутор наводи следеће: *Annales pontificum*, *Annales maximi*, у којима је првосвештеник, односно *pontifex maximus* сваке године бележио најзначајније догађаје; приватне хронике које су садржале историју појединих породица; уговоре; *commentarii magistratuum*; традицију; посмртне говоре и песме које су певале о славним догађајима. Најславнији аутор аналита у овом периоду био је Фабије Пиктор чије дело није сачувано (Gindely 1898: 223).

Златни век римске књижевности и уметности обухвата период од 90. године пре н. е. до смрти цара Августа 14. године. У научна дела аутор сврстава беседе, филозофска и историјска дела (Gindely 1898: 267). Аутор се, такође, диви римском беседништву, а најславније име које издваја јесте име Марка Тулија Цицерона. Као и у ранијим уџбеницима, Цицерон је представљен као најбољи представник реторике и филозофије овог периода. Што се тиче историчара, попут ранијих уџбеника, аутор наводи Гаја Јулија Цезара, Гаја Салустија Криспа, Корнелија Непота, Тита Ливија и Помпеја Трога (Gindely 1898: 268). Песничка дела златног периода обухватају дела Лукреција, који је први међу Римљанима у делу *De rerum natura* песнички обрадио научни предмет, Катула који је Римљане упознао са лирским песништвом и Варона, писца сатира (Gindely 1898: 269). Аутор у даљем делу текста представља радове Вергилија, Овидија, Хорација и Тибула. Пантомиме такође представљају карактеристику златног периода и њен продукт. Оне су се одигравале у велелепним позориштима, а изводили су их глумци (Gindely 1898: 270). Уметничка дела Августовог периода представљају врхунац римског градитељства. Цар Август је обновио осамдесет два храма и саградио неколико нових. Подигао је форум, тремове са стубовима и маузолеје, те је завршио и Марцелово позориште које је започео Цезар. Најлепша грађевина овог периода јесте Пантеон, који је Риму дао ново лице. Пошто није било домаћих уметника бројни грчки вајари и сликари украшавали су поменуте велелепне грађевине (Gindely 1898: 271).

Период од краја II века н. е. представља период пропадања књижевности, тако да аутор писце из тог периода не жели ни да набраја, а

изузетак чине једино правници тог времена. Као најзнаменитије правнике аутор наводи Емија Папинијана, Јулија Паула, Домиција Улпијана и Херенија Модестина (Gindely 1898: 292). Најстарију црквену књижевност писали су следећи писци: Јустин, Иринеј, Клемент из Александрије, Тертулијан, Ориген и Ципријан. За период V века аутор наводи латинске писце, Амброзија и Јеронима, и грчке – Атанасија, Василија, Грегорија Низијанског и Ивана Хризостома (Gindely 1898: 286).

Једино питање које се овде поставља је зашто аутор толико простора даје религији, религиозним обредима, боговима и верским празницима? Одговор на ово питање лежи у чињеници да се половином XIX века још увек у неким уцбеницима историје на српском језику учило да је свет створен божанским утицајем. Подстакнути Старим заветом стварање света и помињање Адама и Еве су у њима имали кључну улогу у формирању цивилизацијског друштва. Већ шездесетих година XIX века ситуација се мења и кључну улогу у формирању цивилизацијског друштва имају људи, а не богови. Томе је допринео и развој критичке историографије. Ово појављивање религиозних елемената у уцбенику А. Гинделија је само остатак ранијих размишљања и поимања историографске свести. Ипак, аутор је свестан да су историјски извори, а не религија, кључни у формирању историјског мишљења, па сходно томе даје списак античких извора како би сваки читалац са лакоћом могао да испрати описане догађаје.

Графикон 1. Број страница о римској култури у уцбеницима историје током XIX века

4. ЗАКЉУЧАК

Уџбеник као основно средство наставне комуникације представља и примарну улогу у процесу сазнавања историје. Током XIX века наставни процес је, пре свега, зависио од знања наставника и његове способности да пренесе знање својим ученицима. И поред значаја наставника, уџбеници историје имају велики значај. Можемо се овде присетити и речи Н. Гавриловића који наводи да је „основна дужност професора била да знање пренесе на практичан и лако разумљив начин. Ради провере ефикасности свог рада одржавали су редовне месечне испите. Такође су водили рачуна и о дисциплини и уредности ученика. Морали су да послуже ученицима као узор и да их уче да указују поштовање представницима власти и свештенству. Професори су дужни да воде белешке о напредовању у науци и моралном владању ученика и то морају да подносе сваког месеца на увид врховном школском инспектору” (Гавриловић 1978: 45).

О улози антике у уџбеницима историје на српском језику у српским школама у XIX веку најобимнију анализу дао је један од аутора овог рада, С. Бошков. Он наводи да је образовање српске омладине у овом периоду почивало на античким принципима, те су античке теме представљале основ на којима је образован српски народ (Бошков 2016: 218). Римска култура као једна сложена целина у представљеним уџбеницима приказана је кроз призму религије и књижевности, али, у нешто мањој мери, и кроз неимарство, односно градитељство. Поједини аутори уџбеника поље културе, поред религије, књижевности и градитељства, шире и на тему устава, права и ратништва. Новина у односу на остале уџбенике био је уџбеник А. Гинделија у коме можемо да пронађемо списак историјских извора које је користио за описивање одређених временских периода (Gindely 1898: 223). Пратећи садржај анализираних уџбеника, можемо да закључимо и да се обим наставног градива из области културе временом повећавао.

Сви наведени примери показују да је образовање српске омладине у другој половини XIX века било усмерено на усвајање античких принципа и да су античке теме, па самим тим и римска култура, чинили важан сегмент у том процесу. Борба српског народа за ослобођење од туђинске власти и формирање слободне државе огледа се и у организовању образовања српског народа у којем уџбеници историје имају врло значајну улогу.

ИЗВОРИ

- АСАНУК – Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима
Извештај о србској учитељској школи за школску годину 1891/92, Сомбор 1892.
(АСАНУК, бр. 29 V)
- Извештај о српској учитељској школи за школску годину 1873/74*, Сомбор 1874.
(АСАНУК, бр. 29 I)

ЛИТЕРАТУРА

- Бошков, С. (2010a). Настава античке историје на Лицеју и Великој школи у Београду током 19. века, у *Античка култура, европско и српско наслеђе: антика и савремени свет*, ур. Р. Васић, Д. Стефановић, К. Марицки Гађански, том 4 (Београд: Друштво за античке студије Србије и Институт за теолошка истраживања): 63–71. [Boškov, S. (2010a). Nastava antičke istorije na Liceju i Velikoj školi u Beogradu tokom 19. veka, u: *Antička kultura, evropsko i srpsko nasleđe: antika i savremeni svet*, ур. R. Vasić, D. Stefanović, K. Maricki Gađanski, том. 4 (Београд: Друштво за античке студије Србије и Институт за теолошка истраживања): 63–71].
- Бошков, С. (2010b). Античка прошлост у *Историји света* Александра Сандића. *Истраживања* 21: 55–63. [Boškov, S. (2010b). Antička prošlost u *Istoriji sveta* Aleksandra Sandića. *Istraživanja* 21: 55–63].
- Бошков, С. (2013). Античка прошлост у српским уџбеницима крајем XIX века, у: *Антика и савремени свет. Научници, истраживачи и тумачи*, ур. Р. Васић, И. Јордовић, С. Бошков, К. Марицки Гађански, том 7 (Београд: Друштво за античке студије Србије): 127–134. [Boškov, S. (2013). Antička prošlost u srpskim udžbenicima krajem XIX veka, u *Antika i savremeni svet. Naučnici, istraživači i tumači*. том 7, ур. R. Vasić, I. Jordović, S. Boškov, K. Maricki Gađanski (Београд: Друштво за античке студије Србије): 127–134].
- Бошков, С. (2016). *Антика у настави историје*. Нови Сад: Филозофски факултет. [Boškov, S. (2016). *Antika u nastavi istorije*. Novi Sad: Filozofski fakultet].
- Бошковић, С. (1866). *Историја света за народ и школу. Књ. 1, Историја старог века*. Београд: Државна штампарија. [Bošković, S. (1866). *Istorija sveta za narod i školu. Knj. 1, Istorija starog veka*. Beograd: Državna štamparija].
- Варга, О. (1898a). *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе. Св. 1, Стари век*, превод: М. А. Јовановић. Нови Сад: Браћа М.

- Поповић. [Varga, O. (1898a). *Istorija sveta po nastavnom planu i uputstvu za srednje škole. Sv. 1, Stari vek*, превод: М. А. Јовановић. Нови Сад: Браћа М. Роровић].
- Варга, О. (1896). *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе. Св. 2, Средњи век*, превод: М. А. Јовановић. Нови Сад: Браћа М. Поповић. [Varga, O. (1896). *Istorija sveta po nastavnom planu i uputstvu za srednje škole. Sv. 2, Srednji vek*, превод: М. А. Јовановић. Нови Сад: Браћа М. Роровић].
- Варга, О. (1898б). *Историја света по наставном плану и упутству за средње школе. Св. 3, Нови век*, превод: М. А. Јовановић. Нови Сад: Браћа М. Поповића. [Varga, O. (1898b). *Istorija sveta po nastavnom planu i uputstvu za srednje škole. Sv. 3, Novi vek*, превод: М. А. Јовановић. Нови Сад: Браћа М. Роровић].
- Гавриловић, Н. (1978). Оснивање и рад српске Учитељске школе 1812–1848, у *200 година образовања учитеља у Сомбору 1778–1978*, ур. Р. Макарић, С. Васиљевић (Сомбор: Одбор за прославу две стотине година образовања учитеља у Сомбору): 31–80. [Gavrilović, N. (1978). Osnivanje i rad srpske Učiteljske škole 1812–1848, u *200 godina obrazovanja učitelja u Somboru 1778–1978*, ур. R. Makarić, S. Vasiljević (Sombor: Odbor za proslavu dve stotine godina obrazovanja učitelja u Somboru): 31–80].
- Gindely, A. (1898). *Povjesnica staroga vijeka za više razrede sred. učilišta*. Zagreb: Kralj. Zemaljska tiskara.
- Ђорђевић, Ј. (1883). *Критика на Историју света М. Зечевића*. Нови Сад: Српска штампарија С. Милетића. [Đorđević, J. (1883). *Kritika na Istoriju sveta M. Zečevića*. Novi Sad: Srpska štamparija S. Miletića].
- Зечевић, М. (1880). *Историја света. Преглед удешаван за средње школе. Књ. 1*. Београд: Државна штампарија. [Zečević, M. (1880). *Istorija sveta. Pregled udešavan za srednje škole. Knj. 1*. Beograd: Državna štamparija].
- Зечевић, М. (1884). *Како се пише историја: одговор Јовану Ђорђевићу од Милоша Зечевића*. Београд: Штампарија Задруге штампарских раденика. [Zečević, M. (1884). *Kako se piše istorija: odgovor Jovanu Đorđeviću od Miloša Zečevića*. Beograd: Štamparija Zadruga štamparskih radenika].
- Зечевић, М. (1896). *Историја старог века: преглед за вишу наставу*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије. [Zečević, M. (1896). *Istorija starog veka: pregled za višu nastavu*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije].

- Ивановић, Д. (2006). *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србију (1804–1858)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. [Ivanović, D. (2006). *Srpski učitelji iz Habzburške monarhije u Srbiji (1804–1858)*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva].
- Kennedy, G. (1972). *The Art of Rhetoric in the Roman World*. Princeton: Princeton University Press.
- Кољанин, Д. (2013). *Изграђивање идентитета: историја Југославије у уџбеницима за основне школе у Србију 1929–1952*. Нови Сад: Филозофски факултет. [Koljanin, D. (2013). *Izgrađivanje identiteta: istorija Jugoslavije u udžbenicima za osnovne škole u Srbiji 1929–1952*. Novi Sad: Filozofski fakultet].
- Марковић, С. (2016). *Српски учитељ у Угарској 1778–1918*. Сомбор: Педагошки факултет у Сомбору. [Marković, S. (2016). *Srpski učitelj u Ugarskoj 1778–1918*. Sombor: Pedagoški fakultet u Somboru].
- Pütz, W. (1861). *Historische Darstellungen und Charakteristiken für Schule und Haus, Buch 1*. Köln: DuMont-Schaubergschen Buchhandlung.
- Pütz, W. (1862). *Historische Darstellungen und Charakteristiken für Schule und Haus, Buch 2*. Köln: DuMont-Schaubergschen Buchhandlung.
- Pütz, W. (1864). *Historische Darstellungen und Charakteristiken für Schule und Haus, Buch 3*. Köln: DuMont-Schaubergschen Buchhandlung.
- Pütz, W. (1867). *Historische Darstellungen und Charakteristiken für Schule und Haus, Buch 4*. Köln: DuMont-Schaubergschen Buchhandlung.
- Раденић, А. (2000). Закон о црквено-школској аутономији, у *Историја српског народа. Књ. V/2*, ур. С. Гавриловић, Ј. Калић, А. Митровић, Р. Самарцић, С. Ћирковић, В. Стојанчевић (Београд: Српска књижевна задруга): 162–166. [Radenić, A. (2000). Zakon o crkveno-školskoj autonomiji, u *Istorija srpskog naroda. Knj. V/2*, ur. S. Gavrilović, J. Kalić, A. Mitrović, R. Samardžić, S. Ćirković, V. Stojančević (Beograd: Srpska književna zadruga): 162–166.]
- Сандић, А. (1869). *Историја света. Књ. I, Стари век*. Нови Сад: у штампарији Игњата Фукса. [Sandić, A. (1869). *Istorija sveta. Knj. I, Stari vek*. Novi Sad: u štampariji Ignjata Fuksa].
- Тејлор, А. (2001). *Хабзбуршка монархија 1809–1918*. Београд: Clio. [Tejlor, A. (2001). *Habzburška monarhija 1809–1918*. Beograd: Clio].
- Tylor, E. (1903). *Primitive culture, researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom*. London: John Murray, Albemarle Street.

Фотић, А. (2005). *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*. Београд: Clio. [Fotić, A. (2005). *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba*. Beograd: Clio].

Svetozar N. Boškov
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy

Lazar D. Aksentijević
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Doctoral studies in History

ROMAN CULTURE IN HISTORY TEXTBOOKS IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Summary

The textbook as the basic means of teaching communication has the primary role in the process of learning history. During the 19th century, the teaching profession primarily depended on the teacher's knowledge and his ability to pass on knowledge to his students, but in addition to the importance of teachers, history textbooks also had great importance. For this research, five history textbooks for higher grades were selected, which were used in the Habsburg monarchy and Principality of Serbia. The analysis focused on textbooks by Stojan Bošković from 1866, Aleksandar Sandić from 1896, Miloš Zečević from 1896, Otto Varga from 1898 and Antun Gindely from 1898. The presented textbooks viewed Roman culture as a complex whole mostly through the prism of religion and literature, but also architecture. Following the content of these textbooks, we can conclude that the volume of material on culture has increased. From all this it can be concluded that the historical textbooks of this period made a great progress in the methodological and scientific terms in comparison to earlier textbooks.

Key words: Roman culture, history, textbook, Stojan Bošković, Aleksandar Sandić, Miloš Zečević, Otto Varga, Antun Gindely.

Примљено: 13. 5. 2021.
Прихваћено: 23. 7. 2021.